

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

Артем БЕЗШКУРЕНКО

ХАРАКТЕРИСТИКА ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ УСРР (БЕРЕЗЕНЬ 1919 – БЕРЕЗЕНЬ 1921)

(магістрант факультету історії та права)

Науковий керівник – доктор історичних наук, професор О.О. Рафальський

Юридичне закріплення радянської державності на території України відбулося після того, як III Всеукраїнський з'їзд рад (6-10 березня 1919 року, Харків), прийняв першу Конституцію Української Соціалістичної Радянської Республіки (далі – УСРР), котра була розроблена на основі конституції Російської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки (далі – РСФРР) від 10 липня 1918. Слід зазначити, що завершальна редакція Конституції УСРР була прийнята Всеукраїнським Центральним Виконавчим Комітетом на засіданні 14 березня 1919 року. Цей основний закон, як і Конституція РСФСР, був більшою мірою політичним, ніж правовим документом, і безумовно ґрунтувався на марксистсько-ленінському вченні про соціалістичну революцію та диктатуру пролетаріату. Нова Радянська Республіка проголошувалася класовою організацією, відповідно – вся повнота державної влади належала трудящим у формі Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. Головним завданням «диктатури працюючих» визначалося здійснення переходу від «буржуазного ладу» до соціалізму, шляхом проведення соціалістичних реформ і подолання всіх «контрреволюційних намірів з боку заможних класів» [7, с.1-5]. Після здійснення цих завдань планувалося зникнення диктатури, а слідом за нею, після створення комуністичного ладу, зникнення й держави, котра залишить місце вільним формам суспільного життя, збудованого на основах організації загальної праці на загальну користь і братерську солідарність людей [7, с.1-5]. Також визначалося, що «Республіка заявляє про свою повну солідарність з нині існуючими вже Радянськими Республіками і про свій намір вступити з ними в тісніше політичне об'єднання для спільної боротьби за перемогу світової комуністичної революції». Також Конституція УСРР скасовувала приватну власність, утверджувала для «трудового народу» свободу слова, зібрань і союзів [7, с.1-5].

За новою конституцією до центральних органів державної влади відносилися – Всеукраїнський з'їзд рад, Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет (далі – ВУЦВК) та Рада Народних Комісарів (далі – РНК). Відповідно влада трудящих мала здійснюватися через встановлену систему рад робітничих, селянських, та червоноармійських депутатів, а також через обрані ними Виконавчі Комітети (Виконкоми). До повноважень центральної влади належали всі питання загальнодержавного значення, зокрема: затвердження, зміна і доповнення Конституції; установлення і зміна державних кордонів; оголошення війни й підписання мирних договорів; формування збройних сил; загальне керівництво внутрішньою політикою; цивільне, карне і процесуальне законодавство; керування грошовою системою; державний контроль над закономірністю і доцільністю грошових витрат [7, с.1-5].

Центром оперативного управління радянською Україною була Рада Народних Комісарів. Згідно з постановою ВУЦВК від 14 березня 1919 року «Про конструювання Ради Народних Комісарів», РНК мала право видавати законодавчі акти під контролем ВУЦВК. Кількість і назви наркоматів за рішеннями ВУЦВК постійно змінювалися. Першу Раду Народних Комісарів очолював Християн Георгійович Раковський [3]. У Конституції УСРР 1919 року про повноваження РНК говорилося мало. Крім того, що її було визнано органом центральної влади, було сказано таке: «Рада народних комісарів має право приймати на свій розгляд усі питання й справи, що стосуються до законодавства і загального керування країною, але має право розв'язувати ті чи ті питання або справи лише із загального або спеціального повноваження Всеукраїнського центрального виконавчого комітету рад; за відсутності такого повноваження ухвали Ради народних комісарів подаються на затвердження Всеукраїнського центрального виконавчого комітету рад. [2, с. 187] Слід також зазначити, що у ст. 14 наркомати були визначені як «окремні відділи Всеукраїнського центрального виконавчого комітету», які здійснювали «завідування окремими галузями керування країною». Таке визначення наркоматів, незважаючи на наявність у Конституції, не набуло поширення в наступні роки, але в 1919 році ним користувалися [2, с. 187]. Українські урядовці у своїй роботі використовували російський досвід. Як свідчить аналіз діяльності створених за російським прикладом українських наркоматів, при кожному народному комісаріаті була створена колегія, склад якої затверджувався Раднаркомом. Подібно до РСФРР народні комісари і члени колегії були відповідальними

перед ВУЦВК і РНК УСРР. Постановою президії ВУЦВК, яка була опублікована 20 лютого 1920 р., створювалося лише сім наркоматів: внутрішніх справ, землеробства, освіти, продовольства, юстиції, соціального забезпечення, охорони здоров'я. До складу РНК УСРР входив також уповноважений Вищої ради народного господарства (ВРНГ) Влас Чубар. Підкреслимо таку деталь: Рада народних комісарів складалася саме з 8 осіб (Християн Раковський був одночасно головою і наркомом внутрішніх справ). До IV Всеукраїнського з'їзду рад, який відбувся у травні, кількість наркоматів збільшилася. 21 березня 1920 р. у «Вістях ВУЦВК» було опубліковано рішення президії ВУЦВК про створення наркомату зовнішніх справ, яке очолив знову таки Християн Раковський (на початку травня посаду наркома внутрішніх справ обійняв Володимир Антонов). Причина утворення нового наркомату була суто зовнішня – «з огляду на те, що УСРР вступає в переговори із закордонними державами» [2, с. 189].

Щоб переконати населення у тому, що більшовицька влада є радянською, РНК УСРР, ще 8 лютого 1919 року, опублікувала постанову під назвою «Про організацію місцевих органів Радянської влади і порядок управління (тимчасове положення)». У цьому положенні нічого не говорилося про право вищих органів влади змінювати місцеве керівництво. Натомість вказувалося, що виборці, які обирали того чи іншого депутата, мають право у будь-який час відкликати його та організувати вибори нового. І хоча це стосувалося лише нижчої ланки обраних депутатів – місцевих рад, така норма начебто свідчила про схожість рад зразка 1919 року із радами 1917–1918 рр. Та й сам термін повноважень низового депутата (3 місяці) немовби змушував його бути близьким до потреб місцевого населення.

Значним кроком для подальшого формування державної влади було схвалення в липні 1919 року Партиїною нарадою у Москві підпорядкування партійних організацій КП(б)У Центральному комітетові РКП(б). КП(б)У від часу свого заснування у липні 1918 року мала права губернської партійної організації. Вищим компартійним органом був з'їзд, у період між з'їздами партійним і політичним життям керував ЦК КП(б)У. З 1920 року вищий орган компартійної влади в Україні змінив назву – з'їзди почали називатися конференціями. Це було пов'язано зі змінами у статуті РКП(б). Слід зауважити, що з першого погляду функціонери ЦК КП(б)У не були державними службовцями, оскільки формально УСРР проголошувалася республікою рад. Хоча на персональному рівні більшість комуністів посідали ті чи інші державні посади і могли навіть отримувати там заробітну плату, як це видно на прикладі із членами ВУЦВК, їх діяльність на цих посадах підпорядковувалася компартійному керівництву. Цікаво, що у 1919–1920 рр., тобто у період формування основ більшовицької моделі радянської влади, з'їзди (з 1920 – конференції) КП(б)У проходили саме напередодні Всеукраїнських з'їздів рад. Відповідно навіть персональний склад делегатів був багато в чому подібний [2, с. 193].

Утвердження радянської влади в Україні супроводжувалося діями направленими на зміцнення доцентрових тенденцій через формування системи революційних комітетів (далі – ревкомів). Для цього 11 грудня 1919 року в Москві було створено Всеукраїнський революційний комітет [6, с. 378], який зосередив у своїх руках вищу законодавчу і виконавчу владу в Україні. Головою даного комітету був обраний Григорій Іванович Петровський. До основних завдань новоствореного центрального органу влади входило формування нових органів радянської влади та придушення антибільшовицьких сил. Всеукраїнський революційний комітет розмістився в Харкові. В свою чергу центральний ревком призначав губернські революційні комітети, а ті надалі створювали повітові ревкоми та затверджували волосні й сільські [1].

Громадянська війна та революційна ідеологія позначилися на формуванні та організації державної структури. Ради існували переважно в губернських містах, а на місцевому рівні діяли, як правило, надзвичайні органи влади — військово-революційні комітети. Це можна пояснити тим, що більшовики, не впевнені в підтримці народних мас, робили ставку на диктаторські органи управління і не поспішали віддавати владу демократичним виборним Радам. Навіть там, де Ради обиралися, цей процес здійснювався під контролем ревкомів, які визначали кандидатів у депутати, блокували висунення в кандидати на багатопартійній основі, контролювали процес виборів тощо.

Ревкоми були опорними пунктами більшовизму, які цементували диктаторський режим в Україні. Цю ж функцію виконували і комітети бідноти, які активно створювалися радянською державою на селі. Вони були покликані внести розкол у найчисленнішу верству суспільства — селянство, ізолювати заможних селян і цим сприяти реалізації більшовицьких планів.

Після опанування більшовиками України наприкінці 1919 – на початку 1920 року, вся повнота влади фактично належала Всеукрревкому, 27 січня 1920 року була видана спеціальна постанова, якою регулювалися законодавчі акти УСРР. У ній наголошувалося: «В розвиток угоди Всеукраїнського ЦВК від 1 червня 1919 року про об'єднання діяльності обох Республік, надалі до остаточного оформлення взаємовідносин останніх, оголошується: 1. Всі декрети і постанови УСРР, що стосуються органів влади і підвідомчих установ, зв'язаних з вищевказаною угодою (як-то: Військових, ВРНГ, Продовольства, Праці, Шляхів сполучення, Пошти та Телеграфу) анулюються й замінюються декретами РСФРР, що вступають у дію на усій території України з моменту публікації цього і підлягають негайному виконанню». З цього випливало, що названі галузі мали пряму керуватися з Кремля [2, с. 189]. Діяльність Всеукраїнського

революційного комітету була спрямована на зміцнення більшовицької радянської влади в Україні на принципах централізму та уніфікації всіх сторін життя суспільства відповідно до норм, що склалися у РСФРР [9, с. 379]. У січні 1920 року були підтверджені угоди про об'єднання військових сил УСРР та РСФРР. У лютому 1920 року після відносної стабілізації державної влади ревком склав свої повноваження і передав владу РНК та ВУЦВК [5, с. 381].

Зокрема, ВУЦВК у період між Всеукраїнськими з'їздами рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів був найвищим законодавчим, розпорядчим, виконавчим та контролюючим орган державної влади УСРР. ВУЦВК обирався Всеукраїнським з'їздом рад і був відповідальний перед ним. Кількість членів і кандидатів у члени ВУЦВК визначалася Всеукраїнським з'їздом рад. ВУЦВК здійснював загальне керівництво державою, галузями господарського та культурного будівництва. Він мав право зупиняти чинність, скасовувати і змінювати акти всіх органів влади та управління, підпорядкованих йому. До повноважень ВУЦВК також відносилось обрання Президії ВУЦВК та утворення Ради народних комісарів УСРР. Робота ВУЦВК контролювалася і спрямовувалася КП(б)У. Діяльність Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету відбувалася посесійно. Сесії ВУЦВК скликалися Президією: чергові — не рідше 3 разів на рік; надзвичайні — з ініціативи Президії ВУЦВК або за поданням Раднаркому УСРР чи на вимогу не менш як третини членів ВУЦВК. У період між сесіями функції найвищого органу державної влади виконувала Президія ВУЦВК. З березня 1919 року Президія була наділена правом підготовки проектів законів, а вже з квітня почала видавати власні декрети. Деякі з цих декретів набували чинності без затвердження ВУЦВК. Згодом (липень 1919), до компетенції Президії було віднесено затвердження рішень РНК.

Вагомим фактом об'єднання центральних органів влади УСРР та РСФРР стало підписання 28 грудня 1920 року «Союзного робітничо-селянського договору між Російською Радянською Федеративною Соціалістичною Республікою і Українською Соціалістичною Радянською Республікою» [8, с. 382]. Згідно з цим документом УСРР та РСФРР уклали військовий та господарський союз. Для реалізації цього положення створювалось кілька об'єднаних наркоматів (військових і морських справ, зовнішньої торгівлі та фінансів, праці, шляхів сполучення, пошти і телеграфу, Вища Рада народного господарства). Керівництво об'єднаними наркоматами здійснювалось через Всеросійський з'їзд Рад, а також Всеросійський Центральний Виконавчий Комітет, до якого УСРР обирала своїх представників на основі постанови Всеросійського з'їзду рад. На момент ратифікації договору V Всеукраїнським з'їздом рад було вказано «приступити негайно в згоді з Всеросійським Центральним Виконавчим Комітетом до розвитку тих пунктів договору, які торкаються відношень поміж Українським та Російським ЦВК». Українське керівництво сприйняло цей договір як надання УСРР певного обсягу державних повноважень і почало діяти в цьому напрямі. У постанові ВУЦВК від 30 березня 1921 року наголошувалося: «Отримувані розпорядження з РСФРР, не підтверджені органами центральної влади України, не є законними і становлять лише інформаційний матеріал» [2, с. 186].

Законодавчим актом, спрямованим на подальше зміцнення Рад як місцевих органів державної влади, уточнення їхніх взаємин із вищими органами та посилення їхньої ролі в умовах мирної господарської діяльності, стала Постанова V Всеукраїнського з'їзду Рад «Про радянське будівництво» від 1 березня 1921 року [4, с. 383]. Встановлювалося, що рішення місцевих з'їздів Рад можуть скасовуватися в разі необхідності лише вищими з'їздами Рад, їхніми виконкомами та ВУЦВК і його Президією. Жодні інші органи влади та управління такого права не отримали. Важливе значення мало положення про те, що центральні відомства повинні були провадити всі справи через місцеві Ради та їхні відділи. Тим самим місцеві Ради й виконкоми визнавалися єдиними повноважними і повноправними органами державної влади на місцях.

Отже, протягом 1919 – 1921 років в УСРР було прийнято ряд законодавчих актів спрямованих на уніфікацію політичної структури влади за зразком РСФРР. Дані кроки були зумовлені тим, що реальна влада в країні належала більшовицькій партії, яка безумовно контролювалася ЦК РКП(б). Протягом даного періоду відбувалася остаточна втрата Україною незалежності, тривав поступовий процес входження УСРР в майбутньому до нового політичного об'єднання створеного 30 грудня 1922 року – СРСР.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Гай-Нижник П. «Самостійна» УСРР: хронологія виникнення маріонеткової псевдодержави та її «добровільного» вступу до СРСР // Україна Incognita: веб-додаток до всеукраїнської газети «День». – 2011. – 27 грудня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://incognita.day.kiev.ua/xronologiya-viniknennya-marionetkovoyi-psevdoderzhavi.html>
2. Історія державної служби в Україні / Авт. колектив: О.Г.Аркуша, О.В.Бойко, Є.І.Бородін, С.В.Віднянський, П.П.Гай-Нижник та інші. / Відп. ред. Т.В.Мотренко, В.А.Смолій. НАН України. Інститут історії України; Головне управління державної служби України. У 5 т. - К.: "Ніка-Центр", 2009. - Т.2. - 512 с.
3. Керівники урядів Української Радянської Соціалістичної Республіки // Урядовий портал: єдиний веб-портал органів виконавчої влади України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=1261168&cat_id=661258

4. Постанова V Всеукраїнського з'їзду Рад «Про радянське будівництво» (1 березня 1921 р.) // Хрестоматія з історії держави і права України: Навч. посіб. / Упоряд.: А. С. Чайковський, О. Л. Копиленко, В. М. Кривоніс, В. В. Свистунов, Г. І. Трофанчук. — К.: Юрінком Інтер, 2003. - 656 с. 383
5. Постанова Президії Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету про завершення роботи та припинення діяльності Всеукраїнського революційного комітету і створення Ради Народних Комісарів УСРР (19 лютого 1920 р.) // Хрестоматія з історії держави і права України: Навч. посіб. / Упоряд.: А. С. Чайковський, О. Л. Копиленко, В. М. Кривоніс, В. В. Свистунов, Г. І. Трофанчук. — К.: Юрінком Інтер, 2003. - 656 с. 381
6. Постанова Центрального Виконавчого Комітету і Ради Народних Комісарів УСРР про створення Всеукраїнського революційного комітету (Всеукрревкому) (11 грудня 1919 р.) // Хрестоматія з історії держави і права України: Навч. посіб. / Упоряд.: А. С. Чайковський, О. Л. Копиленко, В. М. Кривоніс, В. В. Свистунов, Г. І. Трофанчук. — К.: Юрінком Інтер, 2003. - 656 с. 378
7. Радянські Конституції // Бібліотека історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.history.univ.kiev.ua/download/LibraryKNUHHistory/Sources/Constitutionalism%20PyzhykAM%20-%20Radyans'ki%20konstitutsii.pdf>
8. Союзний робітничо-селянський договір між Російською Радянською Федеративною Соціалістичною Республікою і Українською Соціалістичною Радянською Республікою (28 грудня 1920 р.) // Хрестоматія з історії держави і права України: Навч. посіб. / Упоряд.: А. С. Чайковський, О. Л. Копиленко, В. М. Кривоніс, В. В. Свистунов, Г. І. Трофанчук. — К.: Юрінком Інтер, 2003. - 656 с. 382
9. Тимчасове положення Всеукраїнського революційного комітету про організацію Радянської влади на Україні (22 грудня 1919 р.) // Хрестоматія з історії держави і права України: Навч. посіб. / Упоряд.: А. С. Чайковський, О. Л. Копиленко, В. М. Кривоніс, В. В. Свистунов, Г. І. Трофанчук. — К.: Юрінком Інтер, 2003. - 656 с. 379

Людмила БОЙЧУК

АРХЕОЛОГІЧНА КАРТА ЄЛИСАВЕТГРАДЩИНИ В ПРАЦЯХ ВІКТОРА ІВАНОВИЧА ГОШКЕВИЧА

(магістрантка факультету історії та права)

Науковий керівник – канд. істор. наук, доцент О. В. Чорний

Початок вивчення археологічного минулого нинішньої Кіровоградщини та її околиць майже співпадає в часі з будівництвом фортеці Святої Єлисавети. Саме у 1763 р., за 30 верст на північний схід від фортеці, був розкопаний скіфський курган кінця VII – початку VI ст. до н.е., відомий серед місцевого населення під назвою Литої або Червоної могили. Ініціатором розкопок був губернатор Новоросійського краю, генерал-поручик О. П. Мельгунов, ім'ям якого курган почав іменуватися в науковій літературі. Ці дослідження й започаткували вивченню археологічного минулого нашого краю.

Впродовж XIX – XX століття значний внесок у дослідження давньої історії краю зробили Володимир Антонович, Вадим Щербаківський, Олексій Бобринський, Микола Бранденбург, місцеві краєзнавці Володимир Ястребов, Павло Рябков, українські дослідники Олексій Тереножкін, Дмитро Телегін, Нінель Бокій та інші. Проте, на цьому перелік дослідників ранньої історії Центральної України аж ніяк не закінчується. Не можна залишити поза увагою археологічний доробок Віктора Гошкевича, котрий залишив по собі досить популярну серед археологів працю «Скарби та старожитності Херсонської губернії» [5]. Саме на основі вміщеного в книзі матеріалу сучасні історики-краєзнавці та археологи мають можливість детально вивчати минуле краю, співставляти відомості, систематизувати факти та робити відповідні висновки щодо давньої історії Кіровоградщини, культур, що локалізувалися на її території, пам'яток, що залишилися ще з епохи палеоліту.

Видатний вітчизняний археолог Віктор Іванович Гошкевич відомий в історичній науці перш за все як засновник Херсонського музею старожитностей (нині – Херсонський краєзнавчий музей). Мало хто відзначає його заслуги в археологічних дослідженнях Кіровоградщини, згадуючи лише відкриття городищ на берегах Дніпра, Дніпро-Бузького лиману, в Таврійській губернії, у Подністров'ї, Придніпров'ї та Нижньому Побужжі.

Інтерес до археології у Віктора Гошкевича проявився вже під час навчання на історичному відділенні історико-філологічного факультету Київського університету (1882 – 1886), де його керівниками були видатні вчені В. Б. Антонович та М. І. Петров [5]. Маючи за плечима теоретичні знання та практику від таких викладачів, 1889 року Віктор Гошкевич робить своє перше археологічне дослідження. Користуючись археографічними даними та археологічними розвідками, він зумів знайти замок князя Симеона Олельковича, який правив Києвом у XV столітті та локалізувати літописний Городець. За результатами проведеної роботи, 1890 року було опубліковано першу наукову роботу В. І. Гошкевича «Замок князя Симеона Олельковича та літописний Городець під Києвом» [4, с. 78].

У квітні 1890 року сімейні обставини змусили В. І. Гошкевича переїхати до Херсона, де він отримав від губернського правління запрошення виконувати обов'язки секретаря Херсонського губернського статистичного комітету за рекомендацією старшого брата – Михайла Івановича Гошкевича, що працював